

Számítógépes könyvtári kalauzok

Figyelem: a szerző adta meglehetősen általános cím mögött mindenekelőtt egy magyar hipertext rendszer, az Országos Széchényi Könyvtár HIPERTÁR rendszerének tüzetes leírása rejtőzik. Nem lebecsülhető az sem, hogy a rendszer az OTDK keretében született. Ezek szerint a szakmának van és lesz korszerű ismeretekkel felvértezett utánpótlása.

Az utóbbi évek szakirodalmi mind többet foglalkozik a *hipertext rendszerek és alkalmazások* bemutatásával, valamint e rendszerek filozófiájának megismertetésével. A hipertext, illetve a hipermedia koncepciója egyike azoknak a válaszoknak, amelyek az információk túláradásának problémájára, az információk szelekciójára, illetve integrációjára vonatkozó igényre adhatók. Elterjedését nagymértékben elősegítette, hogy eltérően a hagyományos formáktól, nem elszigetelt információs eszközként, hanem komplex és aktuális tartalmú tájékoztató rendszerként vehető igénybe. Ennek megfelelően a hipertextet – mint információszervezési adatmodellt – a regényírástól a szoftvermérnökség számos területen lehet hasznosítani [1].

A legtöbb kereskedelmi forgalomban lévő hipertext alkalmazás egy-egy adott helysége, intézményre, illetve annak megismerésére – használatára rávezető tájékoztató rendszer. Ilyen típusú alkalmazásokkal találkozhatunk bankokban, utazási irodákban, múzeumokban, közhasznú információszolgáltatás formájában pedig már egyes könyvtárakban is [2]. Ez utóbbi „bevetési terület” alcsoportjába tartoznak a *könyvtári tájékoztató rendszerek*. Róluk vázlatosan az alábbiakban számolunk be.

A könyvtári tájékoztató rendszerek alap gondolatukat illetően a hipertext alkalmazás legelterjedtebb változatán nyugszanak: a könyvtár rendszerére és szolgáltatásaira, tájékoztatói eszközeire és azok használatára vonatkozó információk határozzák meg tartalmukat. Az ilyen típusú rendszerek könyvtári és könyvtárakra vonatkoztatott alkalmazása mellett több érv is felsorakoztatható. Így: mentesítik a könyvtári tájékoztatást a könyvtár rendszerének alapszintű ismertetésétől, s ezáltal időt, energiát takarítanak meg bonyolult referenz kérdések precízebb megválaszolásához. A hipertext, sőt a képeket, grafikát, esetleg hangot tartalmazó hipermedia reprezentatív jellegénél fogva vonzóbb képet alakíthat ki a könyvtárról és szolgáltatásairól, ami messzemenően növelheti ez utóbbiak „eladhatóságát”. A szolgáltatásait rendszeresen fejlesztő és bővítő könyvtárak megmenekülhetnek a rendszerüket ismertető újabb és újabb kiadványok megjelentetésétől,

amivel pénzt és energiát takaríthatnak meg, hiszen a hipertext struktúrájánál fogva a folyamatos aktualizálás lehetőségét kínálja fel. Végül, de nem utolsósorban általa az olvasók számára leegyszerűsíthető a könyvtárban való eligazodás, sőt: felhasználóbarát mivolta révén csökkentheti a számítógépek használatától való kezdeti idegenkedést is.

Az első ilyen alkalmazást az *Apple Library* készítette. Az egész rendszer alapja a könyvtár térképe, amelyen az olvasó az őt érdeklő pontok között tetszőlegesen navigálhat. A térkép pontjait az egérrel aktivizálhatja. Ennek során információkat kaphat a könyvtár szolgáltatásairól, a dokumentumok státusáról, a rendelkezésre álló periodikumokról, egy irodalomkutatás várható eredményéről, de akár a könyvtár személyzetéről is. A rendszer segítségével egyúttal címkeresés is lefolytatható, melynek eredményét ki lehet írni [3].

Az *Apple Library* példáját számos könyvtár követte. A *Demonstration tour of the St. Paul Public Library* a könyvtár nyitvatartásáról, szolgáltatásairól, hagyományos és online katalógusairól nyújt felvilágosítást [4]. A National University of Singapore Science Library *Zen Project* néven készített könyvtári vezetőt. Jellemzi a rendelkezésre álló könyvtári tájékoztatói eszközöket, példát ad a különböző típusú információkeresésre és a kereső stratégiák megfogalmazására [4].

A hipertext ilyen típusú könyvtári alkalmazása különösen az Egyesült Államokban terjedt el [5]. Hasonló jellegű, bár célját tekintve eltérő a Library of Congress vállalkozása. Az amerikai kultúrát és történelmet átfogó gyűjteményéről adott ki tájékoztató jellegű, propagandisztikus CD-ROM-ot [6]. Ezek az alkalmazások az *Apple* példájára túlnyomórészt Hypercard szoftverrel készültek, amely a Macintosh gépeknek köszönhetően az egyik legelterjedtebb hipertext szerkesztői héj.

A szakirodalom szerint Magyarországon a hipertext ilyen típusú alkalmazására még nem volt példa, s minthogy nyilvánvaló, hogy erre elsősorban az ország nagy és reprezentatív könyvtárainak lehet szüksége, az idei OTDK keretében készült el kísérletképpen egy, az Országos Széchényi Könyvtár szolgáltatásait és rendszerét ismertető hipertext alkalmazás.

Országos Széchényi Könyvtár HIPERTÁR

A rendszer neve **HIPERTÁR**, amely a *Hipertext Tájékoztató Rendszer* rövidítésének összevonásából adódik. Az alkalmazás a Széchényi Könyvtárban való eligazodást kívánja megkönnyíteni. Ezt két módon szolgálja:

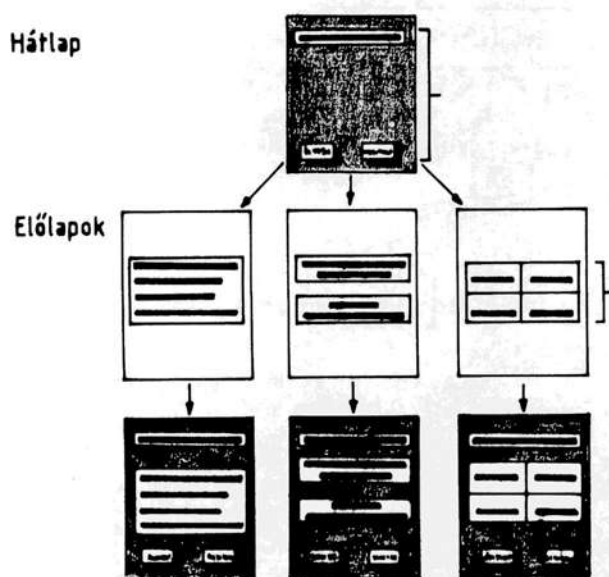
- ▶ általános, bevezető jellegű információkkal, melyekre azoknak van szükségük, akik először járnak a könyvtárban;
- ▶ gyakorlati, eligazító jellegű információkkal, melyeket a már rendszeres, de a könyvtár rendszerét még teljes mértékben nem ismerő könyvtárlátogatók vehetnek igénybe.

Az alkalmazásban feldolgozott információk az *Országos Széchényi Könyvtár* című tájékoztató kiadvány, illetve *Faragó Lászlóné és Haraszty Gyula: Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai* című kiadvány és a könyvtár olvasótermeinek bejárása alapján gyűjtött adatokból származnak.

Egy alkalmazás realizálását, szerkezetét és tulajdonságait nagymértékben meghatározza az elkészítésére szolgáló rendszer filozófiája. A HIPERTÁR *Toolbook*-kal készült, melyet ugyancsak célszerű lesz nagy vonalakban ismertetni.

A *Toolbook* hipertext rendszer az IBM PC-n, Windows-környezetben futtatható rendszerek családjába tartozik. A *Toolbook*-ban minden alkalmazás/hiperdokumentum egy könyv, melynek minden egyes oldala egy képernyőnyi információmennyiséget hordoz.

Egy-egy oldal több „objektumból” (ezek lehetnek a csomók) és rétegből áll. Minden réteg egy „objektumot” tartalmaz, amely lehet szöveges keret, adatbázis-keret, grafika vagy kapcsoló. Minden oldal hátlapból (Hintergrund) és egy előlapból (Vordergrund) áll (1. ábra).

1. ábra A *Toolbook* filozófiája: hátlapok és előlapok

A hátlapon elhelyezett objektumok a hátlap összes előlapján láthatók és aktivizálhatók. Ami több oldalban is közös, célszerű a hátlapon elhelyezni, míg az eltérő jegyeket az előlapok képviselik. (A HIPERTÁR-ban a „kiszállás”, „segítség”, „vissza” kapcsolók mindig a hátlapon vannak.) Az azonos szinten lévő, közös előzménnyel rendelkező oldalakat is célszerű ugyanahhoz a hátlaphoz rendelni. A *Toolbook* előlap-hátlap szerkesztése ilyen módon lehetőséget ad hasonló elrendezésű ernyőképek megjelenítésére, ami egyfelől megkönnyíti a szerkesztést, másfelől pedig a felhasználó biztonságérzetét növeli. A hátlapok és az előlapok egyaránt annyi rétegből állnak, ahány objektumot tartalmaznak.

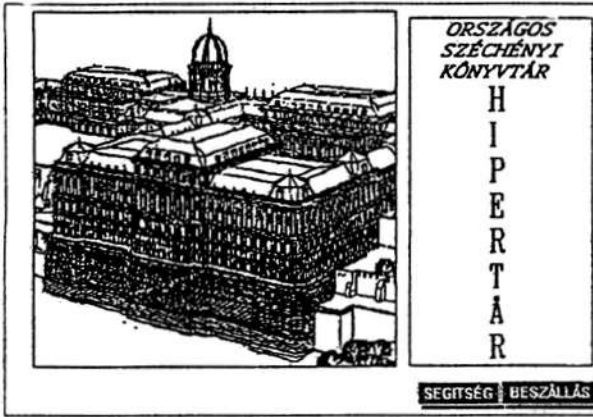
Kapcsolat lehet az oldalak, objektumok és objektumok-oldalak között. Az oldalak közti kapcsolatok határozzák meg az oldalak logikai sorrendjét, miközben korántsem biztos, hogy ez megegyezik a fizikai sorrendjükkel. A kapcsolatokat „kapcsolók” (Schaltfläche) vagy „vezérszavak” (Führungswort) jelölik. A HIPERTÁR vegyesen használja mindkét típust. Állandó jellegű kapcsolatokra (vissza, segítség, menüpontok) inkább az előbbi, míg a rejtettebb, kevésbé nyilvánvaló kapcsolatokra az utóbbit használja, mert a vezérszavakra a kurzor megváltozása is felhívja a figyelmet, míg a kapcsolók esetében hiányzik az efféle figyelmeztetés.

A kapcsolatokat rövid programokkal lehet létrehozni, melyek a *Toolbook* objektumorientált programnyelvével, az *OpenScript*-tel írhatók meg. Ennek nyelvezete egyszerű, ráadásul még egy szintaxis-ellenőrző és hibakereső komponenst is tartalmaz, ami a programozást messzemenően megkönnyíti.

A rendszert a hipertext tulajdonságainak megfelelően könnyen kezelhetik azok is, akiknek nincsenek számítógépes ismereteik. A HIPERTÁR hipertexthez méltón tetszőleges irányú fejlesztésre kínál lehetőséget. Mint a fentiekben is kiderül, a *Toolbook* nem különbözteti meg az adatfajtákat, s ezért alkalmas képek, esetleg hangok feldolgozására is.

A HIPERTÁR felépítése

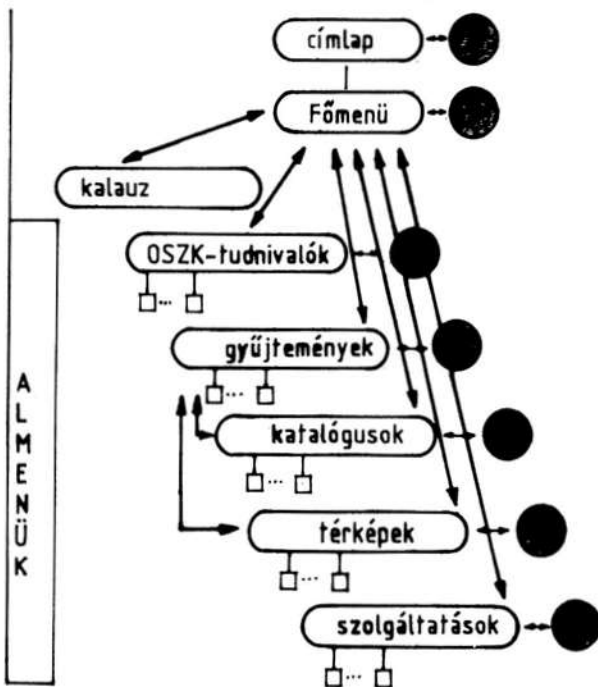
A HIPERTÁR címlapján az Országos Széchényi Könyvtár látható (2. ábra). A képernyőn a bejelentkező címlap a rendszerbe való közvetlen belépést és az általános segítség mibenlétének megtekintését kínálja fel. Ez utóbbi megismerteti a felhasználót a hipertext fogalmával és sajátosságaival, illetve alapvető információkat közöl a HIPERTÁR használatával kapcsolatosan. A rendszer későbbi használata során felmerülő további problémák megoldására a HIPERTÁR egy közvetlenebb segítséget is felajánl. Ez a segítség az olvasó pillanatnyi döntéseit hivatott megkönnyíteni. Ennek megfelelően ez a segítség mindig az aktuális rendszerállapothoz kapcsolódik, s lehetővé teszi, hogy a felhasználó a segítség elolvasása után ugyanoda

2. ábra A HIPERTÁR címlapja

térjen vissza, ahonnan meghívta. A segítség modul ilyen formájú kialakítását a Toolbook már ismertett előlapos-hátlapos rendszere tette egyszerűbbé.

A rendszer szerkezetét és felépítését leginkább a rendszertérképen lehet nyomon követni (3. ábra).

3. ábra A HIPERTÁR rendszertérképe

A közvetlen belépést választva az olvasó az ún. gyökér dokumentumhoz, a főmenübe jut, ahol a menüpontokon keresztül kaphat áttekintést a rendszer által tartalmazott főbb témakörökről. A felhasználó ennek megfelelően a következő lehetőségek között választhat: „kalauz”, „OSZK-tudnivalók”, „gyűjtemények”, „katalógusok”, „térképek”, „szolgáltatások”.

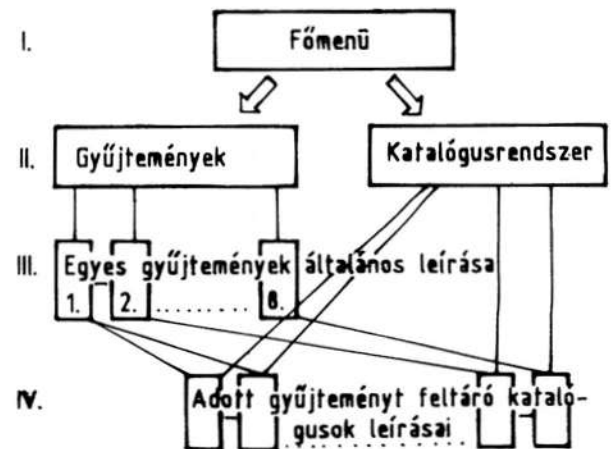
A főmenüben elhelyezett további két kapcsoló, a „kiszállás” és „segítség” minden további oldalon is megtalálható, ezért egyikük sem tartozik szervesen a

főmenühöz. A „kiszállás” a címlapra, a „segítség” pedig a címlapról is meghívható általános segítséghez vezet. A fennmaradó 6 menüpont foglalja magában a könyvtár használatára vonatkozó információkat.

A tájékozódás elvesztése esetén a főmenühöz – akár a „kályhához” – a rendszer bármely pontjáról vissza lehet térni.

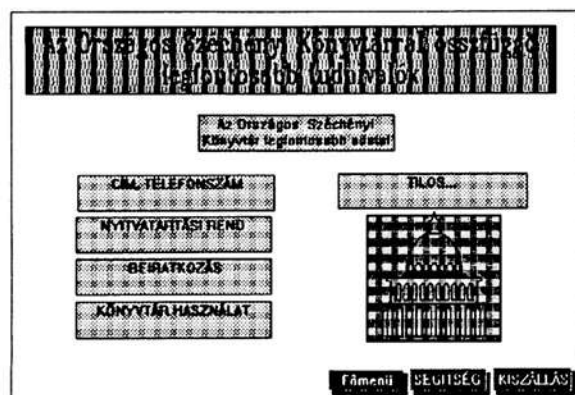
A „kalauz módot” választva, a HIPERTÁR végigvezeti az olvasót a könyvtár megismeréséhez szükséges legfontosabb információkon. Ennek a résznek a szerkezete nem más, mint a HIPERTÁR-ban tárolt információk egy részének lineáris, meghatározott logikai sorrendet követő összeállítása, melyben az olvasó a „tovább” kapcsoló segítségével gyakorlatilag lineárisan, döntési kényszer nélkül haladhat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kíváncsi olvasó ne szakíthatná meg bárhol az útját, és ne nézhetne meg valamit soron kívül.

A HIPERTÁR struktúrája – a kalauztól eltekintve – alapvetően hierarchikus. Ez a hierarchia nem szigorú, szomszédos kapcsolatokat és a szülő-gyerek viszonynál távolabbi kapcsolatokat is tartalmaz. Példának okáért a „gyűjtemény” menüpont célsomója a Széchenyi Könyvtár állományi tagolódásának megfelelően további 8 kapcsolót tartalmaz, melyek az azonos szinten, egymással mellérendelő viszonyban álló „egyes gyűjtemények leírása”-hoz vezetnek. A következő szintre lépve az olvasók áttekintést kaphatnak a gyűjtemények feltárását segítő katalógusokról. A könyvtár katalógusait tartalmazó leírások ugyanakkor a főmenüből csaknem közvetlenül is elérhetők (4. ábra).

4. ábra A HIPERTÁR szerkezetének részlete

Általános, bevezető jellegű információk a kalauzon kívül két menüpont köré vannak szervezve. A könyvtár használatával, szabályaival, nyitva tartásával összefüggő információkat az „OSZK-tudnivalók” menüpont (5. ábra), illetve a könyvtár egyes állományrészeit a „gyűjtemények” menü meghívásával lehet megismerni.

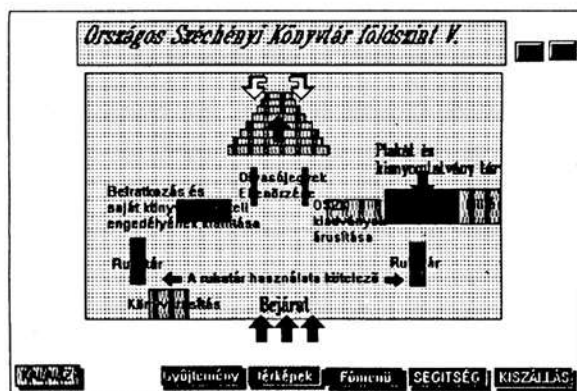

5. ábra Az OSZK-tudnivalók almenü. Az egyes menüpontok választásával lehet további információkhoz jutni

Rendszeres könyvtárhasználók számára elsősorban a „katalógusok”, a „szolgáltatások” és a „térkép” menüpontok nyújtanak segítséget. Bár katalógus kizárólag gyűjteményhez kötötten létezik, az olvasó számára meg kell adni a lehetőséget, hogy a főmenüből közvetlenül is meghívassa a katalógusokat. Természetesen ekkor olyan almenühöz érkezik, ahol meg kell jelölnie azt a gyűjteményt, amelynek feltáró eszközeit meg akarja ismerni.

A „szolgáltatások” menüpont alatt a könyvtár szolgáltatásairól, a fénymásolási lehetőségekről kaphatnak információt a felhasználók.

A „térképek” (6. ábra) meghívásával a felhasználó a könyvtár egyes szintjeinek, illetőleg VII. szinti olvasótereinek alaprajzát tartalmazó almenühöz juthat, amelyből a kérdéses „térkép” meghívásával tájékozódhat az egyes gyűjtemények helyéről, továbbá a VII. szinti törzsállomány szabadpolcos anyagának elhelyezkedéséről.

6. ábra A „térképek egyike”. A földszint alaprajza

A rendszerben ennek megfelelően 10 térkép található a könyvtárról (egyes szintek, VII. szinti olvasóterek földszintje és galériája). Ezek az alaprajzok a „főmenüből”, a „gyűjteményből” és a „katalógusok”

menüpontból egyaránt elérhetők, ezzel maximálisan kihasználva a hipertext térhálóba szervezett információtároló és -megjelenítési modelljét.

Az olvasótermek alaprajzán jól elkülöníthető, megcímzett egységek jelölik a polcok tartalmát. A kurzor ráállítása a feliratokra rejtett ablak előhívását eredményezi, amely a nagyobb témaköröket és az anyag szabadpolcos jelzettartományát adja meg „től-ig” formában. Az olvasó a kézikönyvtár betűrendes katalógusában folytatott keresése ezzel a felülnézeti térképpel gyorsabb lesz, és kevesebb fáradságot igényel.

A HIPERTÁR fejlesztési lehetőségei

A HIPERTÁR bővítésének lehetséges iránya lehet a könyvtárban rendelkezésre álló, az egyes tudományterületekhez kapcsolódó és általános tájékoztatási eszközökről (bibliográfiák, kézikönyvek, katalógusok) adott tájékoztatás. Információkat tartalmazhatna arról, hogy az egyes tudományterületek melyek a legfontosabb segédletei, azok használatából milyen típusú válaszokat várhat az olvasó, illetőleg hogyan lehet ezeket gyorsan, eredményesen használni.

A rendszer a térképek irányában is bővíthető. A polcok címkéire kattintva, a jelzettartományon kívül egyéb információ is beépíthető, amely terjedelménél fogva feltehetőleg szerkezeti változást okozna, ha a jelenlegi „pop up” ablakok külön oldallal való felcserélését jelentené.

A HIPERTÁR – a hasonló rendszerek mintájára – akár a személyzet vagy a könyvtárban folyó belső munka adataival is kiegészíthető.

A HIPERTÁR tehát szükség szerint komplex tájékoztató rendszerré fejleszthető. Jelenlegi stádiumában célja, hogy a hazai könyvtárakat elgondolkoltassa a hipertext által felkínált lehetőségek esetleges kiaknázásáról.

Irodalom

- [1] TEMNE, C.–ZEMKE, B.: Hypertext als neues Konzept der Informations Speicherung und Verarbeitung. Diplomarbeit in Studiengang Allgemeine Dokumentation an der Fachhochschule Hannover, 1990. p. 70–90.
- [2] HUNTER, I.: The Gateshead hypertext tourist information system: an application of HyperCard. = *Library Association Record*, 93. köt. 1991. p. 207–210.
BAIRD, P.: Hypercard opens an electronic window on Glasgow. = *The Electronic Library*, 6. köt. 1988. p. 344–352.
- [3] MOSCOSO, P.–CHING-CHIH Chen: Optical technologies and library reference work. = *Microcomputer for Information Management*, 7. köt. 2. sz. 1990. p. 86.
- [4] MOSCOSO, P.–CHING-CHIH Chen, idézett mű p. 91.
- [5] MARMION, D.: *Hypertext: Link to the future*. = *Computer Library*, 1990. p. 7–9.
- [6] MARMION, D., idézett mű p. 8.

Beérkezett: 1993. VII. 12-én.